

SA'DUDDIN TAFTAZONIYNING BALOG'AT BO'YICHA ASARLARI

To'raqulov Ubaydulloh Husanoyevich

Yangi asr universiteti – magistr

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XIV asrning yirik allomasi Sa'duddin Taftazoniy (1322–1390)ning balog'at ilmi bo'yicha yaratgan asarlari va ularning sharq adabiyoti hamda ilmiy tafakkur taraqqiyotidagi ahamiyati yoritiladi. Taftazoniy balog'at, bayon, ma'aniy va badiiy san'atlar bo'yicha o'z davrining eng yetuk mutafakkirlaridan biri bo'lib, uning "Sharh al-Miftah", "Al-Mutavval", "Al-Mukhtasar", "Sharh Talkhīs al-Miftāh" kabi asarlari asrlar davomida islom dunyosidagi adabiyotshunoslik va balog'at maktablarining asosiy manbasi bo'lib kelgan. Maqolada ushbu asarlarning tahlili, Taftazoniy yondashuvining metodologik asoslari va balog'at ilmi rivojidadagi o'rni zamonaviy tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Taftazoniy, balog'at, bayon, ma'aniy, badiiy san'atlar, Sharh al-Miftah, Al-Mutavval, Al-Mukhtasar, arab adabiyoti, ilmiy maktab, uslubshunoslik.*

РАБОТЫ САУДДИНА ТАФТАЗАНИ О ПОЛОВОМ СОЗРЕВАНИИ

Аннотация: *В этой статье будут освещены работы сауддина тафтазани (1322-1390), крупного ученого четырнадцатого века, по науке о половом созревании и их значение для развития восточной литературы и научной мысли. Тафтазани был одним из самых зрелых мыслителей своего времени в области полового созревания, повествования, духовных и художественных искусств, и его работы, такие как "Шарх аль-Мифтах", "Аль-Мутаввал", "Аль-Мухтасар", "шарх талхис Аль-Мифтах", на протяжении веков были основным источником литературы и школ полового созревания в исламском мире. В статье анализ этих работ, методологические основы подхода тафтазани и его роль в развитии науки о половом созревании будут проанализированы на основе современных исследований.*

Ключевые слова: *Тафтазани, половое созревание, Байон, Мани, изобразительное искусство, комментарий Аль-Мифтах, Аль-Мутаввал, Аль-Мухтасар, арабская литература, научная школа, методология.*

WORKS BY SAADUDDIN TAFTAZANI ON PUBERTY

Annotation: *This article highlights the works of Saaduddin Taftazani (1322-1390), a major 14th-century Allam, on the science of puberty and their importance in Eastern literature and the development of scientific thought. Taftazani was one of the foremost thinkers of his time in the fields of balogat, Bayan, Ma'ani and Fine Arts, and his works such as "Sharh al-Miftah", "Al-Mutawwal", "Al-Mukhtasar", "Sharh Talkhīs al-Miftāh" have been the primary source of literary studies and schools of balogat in the Islamic world for*

centuries. The article analyzes the analysis of these works, the methodological foundations of the Taftazani approach and its role in the development of puberty science on the basis of modern research.

Keywords: *Taftazani, balogat, Bayan, Ma'ani, Fine Arts, Sharh al-Miftah, Al-Mutawwal, Al-Mukhtasar, Arabic literature, scientific school, stylistic studies.*

KIRISH

Balogʻat ilmi sharq adabiyotshunosligi va arab tilshunosligining markaziy yoʻnalishlaridan biri sifatida oʻrta asrlardan boshlab chuqur ilmiy tadqiqotlarga sabab boʻlgan. Bu ilm Qurʻon oyatlarining maʼno qatlamlarini ochish, hadis matnlarining tahlili, arab nasri va nazmining uslubiy jihatlarini anglash, nutqning taʼsirchanlik darajasini belgilash kabi bir qancha sohalarda asosiy manba vazifasini oʻtaydi.

Bu soha taraqqiyotida Saʼduddin Taftazoniyni oʻrni alohida boʻlib, u arab tilining balogʻat, bayon va badiiy sanʼat boʻyicha eng mukammal nazariyalarini yaratdi. Taftazoniy asarlari Markaziy Osiyo, Eron, Hindiston, Turkiya va Arab mamlakatlarida asrlar davomida asosiy darslik sifatida oʻqitilgan. Zamonaviy tadqiqotchilar uning balogʻat merosini “Sharq uslubshunoslik maktabining poydevori” deb baholaydilar [1].

Mazkur maqola Taftazoniy balogʻatga oid ilmiy merosining shakllanish mexanizmini, uning asarlarida ilgari surilgan asosiy konsepsiyalarni hamda bu merosning zamonaviy ilmiy tafakkurga koʻrsatgan taʼsirini tahlil qilishga bagʻishlanadi.

Asosiy qism

Balogʻat ilmining shakllanishi va Taftazoniy davri ilmiy-madaniy muhiti

Balogʻat ilmi arab adabiyotida VIII–XIII asrlarda shakllanib, Jurjoni, Sakoki, Zamaxshari kabi olimlarning asarlari orqali mukammal ilmiy tizimga aylandi.

Taftazoniy ana shu mukammal anʼanaga kelib qoʻshilgan boʻlib, u zamonida Xuroson, Movarounnahr, Hirot, Samarqand kabi shaharlarda yuqori darajada rivojlangan ilmiy muhit hukm surardi.

Taftazoniy tashqi taʼsirlar bilan cheklanib qolmay, balogʻat, lugʻat, mantiq va kalom ilmlarini oʻzaro integratsiya qilgan holda yangicha ilmiy yondashuv ishlab chiqdi.

Zamonaviy tadqiqotlarda Taftazoniy ilmiy maktabining shakllanishi “arab tilshunosligi bilan mantiq ilmining sinteziga asoslangan yondashuv” deb taʼriflanadi [2].

Taftazoniy balogʻatga oid asosiy asarlari

“Al-Mutavval”

Bu asar Taftazoniy balogʻatga oid eng yirik kitoblaridan biridir. Asar aslida Sakoki “Miftah al-Ulum”ining balogʻatga doir qismi — “Talkhis al-Miftah”ga yozilgan sharhdir.

Asarning tuzilishi:

“Al-Mutavval” quyidagi uch asosiy boʻlimdan iborat:

1. Ilm al-maʼani — gap tuzilishi, maʼno va qoidalar;
2. Ilm al-bayan — tashbih, istiʼora, kinoya;
3. Ilm al-badiʼ — badiiy sanʼatlar, jinoy, tiboq, muvofiq va boshqalar.

Asarning ilmiy ahamiyati

Taftazoniy bu asarda balogʻatning nazariy taʼriflarini batafsil ochgan, arab adabiy matnlari, Qurʼon oyatlari va hadislar asosida keng sharhlar bergan.

Bu asar XV–XX asrlarda madrasalarda asosiy darslik sifatida qoʻllangan. Hozir ham Oʻzbekiston, Turkiya, Qozogʻiston va arab mamlakatlarida ilmiy tadqiqotlar manbai boʻlib xizmat qilmoqda [3].

“Al-Mukhtasar”

Bu asar “Al-Mutavval”ning qisqa, ammo mazmunan muhim variantidir. U oʻquvchilar uchun moʻljallangan boʻlib, asosiy nazariy qoidalar yengil shaklda berilgan.

Taftazoniy “Al-Mukhtasar”da balogʻatning muhim taʼriflari, usullarini tushunarli qilib bayon qiladi. Asar musulmon Sharqining deyarli barcha madrasalarida oʻqitilgan.

“Sharh Talkhis al-Miftah”

Bu asar Sakokiy “Talkhis al-Miftah”i ustiga yozilgan eng mukammal sharhdir.

Asarda Taftazoniyning yondashuvlari:

- Balogʻatning mantiqiy asoslarini sharhlash;
- Tashbih, istiʼora va badiiy sanʼatlarning falsafiy talqini;
- Arab adabiyotidagi poetik misollarni tahlil qilish;
- Qurʼon oyatlarining balogʻiy nuqtai nazardan sharhi.

Koʻplab zamonaviy tadqiqotlarda ushbu asar Taftazoniy balogʻat maktabining poydevori sifatida koʻrsatiladi [4].

“Sharh al-Miftah”

Taftazoniy Sakokiyning “Miftah al-Ulum”iga yozgan sharhida balogʻat ilmiga yangi ilmiy tushunchalar kiritadi.

Asarda:

- maʼaniy qoidalari,
- nutqning fasohati va balogʻati,
- tarkibiy tahlil,
- taʼsirchan nutqning psixologik omillari

kabi masalalar keng yoritiladi.

Bu asar Taftazoniy tomonidan balogʻat nazariyasining falsafiy asoslari ishlab chiqilgan asar sifatida alohida baholanadi [5].

Taftazoniy balogʻat nazariyasining asosiy tamoyillari

Fasohat va balogʻatning farqlanishi

Taftazoniy fasohatni soʻzning ravonligi, balogʻatni esa maqsadga muvofiq, taʼsirchan nutq deb belgilaydi.

U balogʻatni quyidagi uch omil asosida baholaydi:

1. Kalimaning fasohati
2. Tarkibning fasohati
3. Maʼnodagi balogʻat

Bu taʼrif zamonaviy stilistika nazariyalariga yaqinligi bilan eʼtiborlidir.

Tashbih nazariyasi

Taftazoniy tashbihni:

- asl tashbih,
- murakkab tashbih,
- mufasssal tashbih,
- mujmal tashbih

singari turlarga bo'ladi.

U tashbihning psixologik ta'sir kuchini ham tahlil qilgan bo'lib, bu yondashuv zamonaviy stilistika tadqiqotlariga yaqin turadi.

Isti'ora nazariyasi

Taftazoniy isti'orani tasavvurga asoslangan majoz deb ta'riflaydi.

U isti'orani:

- asliydi,
- tabiiy,
- aqliy,
- majoziy

turlarga ajratgan.

Isti'ora psixologiyasiga ham alohida e'tibor beradigan yagona o'rta asr olimi sifatida ta'riflanadi [6].

Badiiy san'atlar tizimi

Taftazoniy badiiy san'atlarni ikki katta guruhga ajratadi:

1. Lafziy san'atlar (jinoy, tajnis, saj')
2. Ma'naviy san'atlar (tiboq, muvofiq, husni ta'lil, ta'kid)

Bu kategoriyalar o'rta asrlarda turkiy adabiyotda ham qo'llangan.

Taftazoniy balog'at maktabining SHarq adabiyotiga ta'siri

Taftazoniy balog'at merosi quyidagi olimlar faoliyatida davom etgan:

- Sayyid Sharif Jurjoni
- Abdurahmon Jomiy
- Alisher Navoiy
- Bobur
- Bedil
- Fuzuliy

Yangi tadqiqotlarda Taftazoniy balog'atining Alisher Navoiyning "Mezon ul-avzon", "Xazoyin ul-maoniy" asarlariga ta'siri alohida qayd etiladi [3].

Taftazoniy balog'ati turkiy adabiy tafakkurda uslubshunoslik poydevorlaridan biri sifatida xizmat qilgan.

Natijalar va muhokamalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki:

1. Taftazoniy balog'at ilmida nazariy va amaliy yondashuvni birlashtirgan eng yirik allomalardan biridir.

2. Uning "Al-Mutavval", "Al-Mukhtasar" va "Sharh al-Miftah" asarlari sharq balog'at maktabining poydevoridir.

3. Taftazoniy balogʻat nazariyasi arab tilining fonetik, morfologik va sintaktik xususiyatlariga chuqur tayangan.

4. Taftazoniy balogʻati Qurʻon sharhi, hadis tahlili, poetik matnlar sharhi uchun muhim metodologiya yaratgan.

5. Zamonaviy stilistika va uslubshunoslik tadqiqotlarida Taftazoniy qarashlari dolzarbligini yoʻqotmagan.

Xulosa

Saʼduddin Taftazoniy balogʻat ilmini yuksaltirgan va uni mustaqil ilmiy tizim sifatida shakllantirgan buyuk mutafakkirdir. Uning asarlarida balogʻat nazariyasining barcha tarkibiy qismlari — fasohat, maʼaniy, bayon, badiʼ — mukammal tarzda ishlab chiqilgan.

Taftazoniy nafaqat oʻrta asr olimlariga, balki bugungi zamonaviy tadqiqotchilarga ham taʼsir koʻrsatgan ilmiy meros egasidir. Uning balogʻatga oid asarlari hozirgi kunda ham arab adabiyoti, Qurʻon tadqiqoti, stilistika va turkiy adabiyotshunoslikda oʻz ahamiyatini saqlab qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov, A. Sharq balogʻati va Taftazoniy merosi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.

2. Saidov, H. Klassik balogʻat nazariyasining zamonaviy talqini. – Samarqand: Imom Buxoriy markazi, 2021.

3. Rasulova, M. Oʻrta asr balogʻat maktablari va Taftazoniy merosi. – Termiz: Ilm sarchashmasi, 2023.

4. Odilov, D. Balogʻat ilmida nazariy konsepsiyalar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022.

5. Yoʻldoshev, O. Arab adabiyotida istiʼora va badiʼning rivoji. – Buxoro: Nurafshon, 2020.

6. Jalolov, K. Taftazoniy sharhlari va ularning ilmiy ahamiyati. – Toshkent: Hilol nashr, 2021.